

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.922.6:174(043.3)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ

І. О. Блохіна

старший викладач кафедри психології і педагогіки

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут»

У статті розглянуто основні підходи до вивчення ціннісних орієнтацій у вітчизняній та зарубіжній психології, проаналізовано поняття «цінність» з філософського, соціологічного та психологічного підходів та різноманітні підходи до класифікації цінностей. Автор вказує на те, що ціннісні орієнтації визначають спрямованість інтересів і прагнень особистості, її цільову й мотиваційну програми. Підкреслюється значення системи цінностей керівника як одного з основних компонентів, що визначає стиль управлінської діяльності, характер завдань і цілей, які ставить перед собою керівник, здійснюючи свої функції. У статті описано та проаналізовано результати вивчення ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців з управління навчальними закладами. На основі отриманих результатів дослідження розроблено структуру соціальних ціннісних орієнтацій, яка складається з трьох блоків: фізичного, душевного та духовного. У висновках наголошується на тому, що система ціннісних орієнтацій майбутніх управлінців навчальними закладами є одним з ключових чинників, що визначають рівень розвитку моральної свідомості, стиль управлінської діяльності.

Ключові слова: цінність, ціннісні орієнтації, структура соціальних ціннісних орієнтацій, керівник, управлінська діяльність.

Соціально-економічні і соціально-культурні умови соціалізації особистості, засвоєння суспільних норм та цінностей набувають великого значення при побудові життєвих пріоритетів, формуванні життєвих смислів та ідеалів особистості, що в свою чергу впливає на особливості соціальних уявлень і соціальної поведінки особистості. На формування особистісної системи цінностей також значно впливають життєвий досвід, спосіб життя, соціальний статус, сфера професійної діяльності. Тому представники різних професій по-різному ставляться до певних соціальних цінностей, орієнтуються на них у професійній діяльності.

У вітчизняній психології великий внесок у вивчення ціннісних орієнтацій внесли А. Мудрик, І. Кон, В. Кузнецов, І. Артюхова, Н. Кирилова та інші. Так, розглядаючи ціннісні орієнтації, видатний радянський психолог О. Леонтьєв зазначав: «це провідний мотив – мета підноситься до істинно людського і не відокремлюється від людини, а зливає його життя з життям людей, їх благом. Такі життєві мотиви здатні створити внутрішню психологічну виправданість її існування, яка складає сенс життя» [1, 117]. Цінності як проблему психології буття людини

проаналізував В. Знаков, який обґрунтував важливість гуманізму і духовних цінностей [5].

В. Кабрін досліджував транскommунікативні основи аналізу ціннісного світу людини й ієрархію рівнів цінностей: ноетичний (внутрішня духовна сила, прагнення до смислу), транскommунікативних переживань (інсайт, можливості експресії, прагнення вражень, можливості катарсису), «прості» комунікативні цінності (дружба – любов, довіра, розуміння, зустріч).

Н. Харламенкова обґрунтувала сутність, психологічні механізми і типи цінності «Я», здійснила порівняльний аналіз предметних, суб'єктивних цінностей і цінності «Я». Д. Завалишина проаналізувала ціннісно-смислове підґрунтя творчого способу реалізації в професії і довела, що високий професіоналізм у будь-якій сфері пов'язаний із творчим ставленням до праці й обумовлений залученістю суб'єкта у відповідну діяльність. Н. Журавльова дослідила психологічні типи ціннісних орієнтацій керівників із різноманітними особистісними характеристиками, які сприяють або перешкоджають ефективній реалізації управлінської діяльності керівників середньої ланки [4].

З точки зору філософії, «цінність» розглядається як значущість певного об'єкта для суб'єкта (предметні цінності) або нормативна

значущість – нормативно-оцінна сторона явищ суспільної свідомості. Соціологи використовують це поняття з метою виявлення суспільної значущості предметів і тих соціальних настановлень, які виникають у конкретних життєвих ситуаціях внаслідок задоволення певних потреб. У психології під «цінністю» розуміють те, що визначає суб'єктивну значущість для людини будь-яких предметів, відносин, принципів, ідей; ставлення суб'єкта до явища, життєвого факту, об'єкта і суб'єкта, і визнання його як життєво важливого. У свідомості людини цінність існує в уявленнях про себе і виражається в когнітивних, емоційних і оцінних характеристиках.

Цінності визначають змістовну сторону спрямованості особистості і є підґрунтям її ставлення до навколишнього середовища, до інших людей, до самої себе і слугує основою її світогляду та ядром мотивації життєвої активності, що визначає концепцію життя людини. Стійкість цінностей визначає цілісність і гармонійність особистості, активність у досягненні цілей, дотримання моральних принципів.

Існують різноманітні підходи до класифікації цінностей. Так, В. Ядов виокремлює цінності-цілі (термінальні цінності – переконання в тому, що кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути) і цінності-засоби (інструментальні цінності – переконання в тому, що певний спосіб дій або властивість особистості є переважним у будь-якій ситуації). На думку Д. Леонтьєва, цінності існують у формах, які відображають різноманітні групи явищ суспільної й індивідуальної свідомості, а саме: 1) ідеали, вироблені суспільною свідомістю і наявні в ній суспільні уявлення про досконалість в різноманітних сферах суспільного життя; 2) предметне втілення цих ідеалів у діяннях або втворах конкретних людей; 3) мотиваційні структури особистості, які спонукають її до предметного втілення у власній поведінці і діяльності суспільних ціннісних ідеалів. М. Лапін класифікує цінності на: вітальні (первинні потреби), інтеракціоністські (комунікативні потреби, взаємодія між людьми), соціалізаційні (потреби засвоєння норм, зразків поведінки), смисложиттєві (потреби в наповненні діяльності смыслом, значущим для всього життя).

Отже, ціннісні орієнтації задають загальну спрямованість інтересам і прагненням особистості; ієрархію індивідуальних переваг і зразків; цільову й мотиваційну програми; рівень домагань і престижних переваг; уявлення про належне і механізми селекції за критеріями значимості; міру готовності і рішучості (через вольові компоненти) до

реалізації власного «проекту» життя. Ціннісні орієнтації виявляються і розкриваються через оцінки, які людина дає собі, іншим, обставинам тощо, через його вміння структурувати життєві ситуації, приймати рішення у проблемних і виходити з конфліктних ситуацій, через обрані лінії поведінки в екзистенційно і моральнозабарвлених ситуаціях, через вміння ставити і змінювати домінянти власної життєдіяльності.

Проблематика ціннісних орієнтацій вимагає свого суттєвого переосмислення в умовах сучасних динамічних соціальних систем, які передбачають одночасне самовизначення людини в різних локусах культурного простору, що підкоряються різним культурним нормам і задаються, відповідно, різними цінностями, далеко не завжди узгоджуються між собою.

Одним із основних компонентів, що визначає стиль управлінської діяльності, характер завдань і цілей, які ставить перед собою керівник, здійснюючи свої функції, є система його життєвих цінностей. Вона регулює його поведінку на всіх рівнях управлінської діяльності: мотиваційному, нормативному, смислово, операціональному [3].

Зазначимо, що формування цінностей людини починається задовго до того, як він отримує якийсь досвід керівної діяльності. Тому цінності, будучи важливою складовою життєдіяльності, безпосереднім чином, особливо на першому етапі управлінської кар'єри, можуть визначати поведінку керівника. Разом із тим, система ціннісних орієнтацій має тенденцію не тільки змінюватися, але і замінюватися іншими цінностями під впливом різних обставин. Зміни всередині людини, що зачіпають і систему його цінностей, відбуваються як в ході власного життя (з придбанням управлінського досвіду, з віком, зміною сімейного стану, рівня освіти тощо), так і в ситуації соціальних змін. Відбувається переоцінка, розставляються нові пріоритети.

У зв'язку з цим актуальним є вивчення ціннісних орієнтацій особистості майбутнього фахівця з управління навчальними закладами, а також визначення можливості управління професійною діяльністю на базі динаміки ціннісних орієнтацій.

У межах проведеного дослідження нами використовувалися методика «Експрес-діагностика соціальних цінностей особистості» (Н. Фетискін, В. Козлов, Г. Мануйлов) [6]. Об'єктом дослідження стали 68 майбутніх управлінців навчальними закладами – студентів магістратури спеціальності «Управління навчальним закладом» Національного університету «Львівська політехніка», Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут», Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Університету економіки та права «КРОК».

Отримані результати дослідження дають можливість розробити структуру соціальних ціннісних орієнтацій, яка складається з трьох блоків (за класифікацією Г. Балла): фізичний, душевний, духовний [2]. Змістовним наповненням фізичного блоку є такі цінності, як фінансові, фізичні, сімейні. До душевного блоку входять професійні, суспільні, соціальні ціннісні орієнтації. Духовний блок складають інтелектуальні та духовні ціннісні орієнтації. Сміслові ядро структури ціннісних орієнтацій складають: професійні, духовні та суспільні ціннісні орієнтації.

Результати експериментального дослідження показали, що переважна більшість опитаних майбутніх фахівців з управління навчальними закладами мають середній інтегративний показник рівня розвитку соціальних цінностей (51,4 %). Значна кількість досліджуваних (37,7 %) знаходяться на високому рівні розвитку соціальних цінностей, і лише 10,9 % респондентів притаманний низький інтегративний показник рівня розвитку соціальних цінностей.

Аналізуючи особливості прояву у респондентів конкретних соціальних ціннісних, слід відзначити, що професійні, духовні та суспільні цінності виступають значущими в усіх досліджуваних, чим виявляють домінування в ієрархії ціннісних орієнтацій. Співвідношення професійних, духовних та суспільних цінностей відображає певні тенденції. Так, професійні цінності у респондентів з високим рівнем розвитку соціальних цінностей (46,2 %) виявляються більше, ніж у досліджуваних з середнім інтегративним показником рівня розвитку соціальних цінностей (36,6 %) та низьким інтегративним показником рівня розвитку соціальних цінностей (20 %).

Духовні ціннісні орієнтації також мають домінуюче значення у тих, хто виявляють високий рівень розвитку соціальних цінностей (36,5 %), але у групі із середнім інтегративним показником сформованість духовних цінностей наближається до вищого прояву (34,7%). У представників групи з низьким інтегративним показником рівня розвитку соціальних цінностей духовні цінності виявляються лише у 26,8 % респондентів.

Суспільні цінності виявляють домінуюче значення в групі досліджуваних з високим інтегративним показником рівня розвитку соціальних цінностей (55,8 %). Значущими вони виступають й в групах респондентів із середнім та низьким інтегративним показни-

ком рівня розвитку соціальних цінностей: відповідно, 28,2 % та 20 %.

Інтелектуальні цінності увійшли лише до групи з низьким інтегративним показником рівня розвитку соціальних цінностей (13,3 %). Щодо сімейних цінностей, то вони увійшли лише до групи з середнім інтегративним показником рівня розвитку соціальних цінностей (13,3 %).

Таким чином, у групі досліджуваних з високим інтегративним показником рівня розвитку соціальних цінностей на першому місці за значущістю знаходяться суспільні цінності (55,8 %). Це підтверджує, що для даної групи майбутніх фахівців з управління значимою є суспільна діяльність, залученість до великої кількості взаємостосунків, високий рівень активності.

На другому місці для цієї групи майбутніх управлінців за значимістю знаходяться професійні цінності (46,2 %). Цей факт виступає підтвердженням того, що для представників цієї групи значущою є діяльність, якою вони займаються, як процес самореалізації через виконання професійних обов'язків, просування в кар'єрі.

На третьому місці за значимістю для цієї групи респондентів знаходяться духовні цінності (36,5 %). Цей факт свідчить про те, що рівень розвитку моральної свідомості у представників цієї групи високий, вони виявляють етичність при виконанні управлінської діяльності.

У групі з середнім інтегративним показником рівня розвитку ціннісних орієнтацій на першому місці за значимістю знаходяться цінності, які ми об'єднали в блок під назвою «професійно-духовні» (36,6 % та 34,7 %). Цей факт підтверджує, що для даної групи значимою є об'єднані ціннісні орієнтації обох критеріїв: професійна діяльність, ділові контакти, високий рівень активності та етичність при виконанні управлінської діяльності.

На другому місці для цієї групи майбутніх управлінців за значимістю знаходяться цінності, які ми об'єднали в блок під назвою «суспільно-сімейні» (28,2 % та 13,3 %). Цей факт свідчить про те, що для даної групи значущими є об'єднані ціннісні орієнтації обох критеріїв: міцна сім'я, психологічна підтримка членів сім'ї при виконанні респондентами управлінської діяльності, але в той же час значимими для них є суспільна діяльність як процес самореалізації, просування в кар'єрі. На нашу думку, цей факт може свідчити про те, що представники цієї групи компенсують несформованість значущих професійних умінь підтримкою членів сім'ї або сформованістю менш важливих управлінських здібностей.

У групі з низьким інтегративним показником рівня розвитку соціальних цінностей на першому місці за значимістю знаходяться цінності, які ми об'єднали в блок під назвою «духовно-інтелектуальні» (26,8 % та 13,3 %). Цей факт підтверджує, що для даної групи майбутніх фахівців з управління навчальними закладами значущими є об'єднані ціннісні орієнтації обох критеріїв: достатній рівень розвитку моральної свідомості, виявлення певної етичності при виконанні управлінської діяльності, пізнавальний інтерес, прагнення до інтелектуального розвитку, самовдосконалення. На нашу думку, включеність до ціннісних орієнтацій інтелектуальних в даному контексті може свідчити про те, що за умови адекватного рівня розвитку рефлексивності, майбутні управлінці відчують дефіцит важливої з точки зору професійної, управлінської діяльності, інформації.

На другому місці для цієї групи за значимістю знаходяться цінності, які ми об'єднали в блок під назвою «суспільно-професійні» (20 % та 20 %). Цей факт свідчить про те, що значущими є об'єднані ціннісні

орієнтації обох критеріїв: суспільна діяльність, залученість до великої кількості взаємостосунків, високий рівень активності, а також сприйняття діяльності як процесу само-реалізації та кар'єрного зростання. На нашу думку, цей факт може свідчити про те, що представники цієї групи компенсують несформованість настановлень відносно високим рівнем суспільної активності або сформованістю другорядних управлінських здібностей.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що система ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців з управління навчальними закладами є одним з ключових чинників, що визначають рівень розвитку його моральної свідомості, стиль управлінської діяльності, характер завдань і цілей, які він ставить перед собою. При цьому динаміка цінностей у соціально-економічних умовах, які постійно змінюються, обумовлена як зміною цих умов, так і особливостями особистості майбутнього управлінця, його віком, досвідом професійної управлінської діяльності, сімейним станом, стилем керівництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анурин В. Ф. Ценностные ориентации и их влияние на формирование потребностей / В. Ф. Анурин // Социология высшей школы. Подготовка специалистов народного хозяйства: Сб. науч. работ. – Горький, 1982. – С. 116-129.
2. Балл Г. О. Актуальні методологічні питання дослідження моралі і моральної поведінки / Г. О. Балл // Соціальна психологія. – 2007. – Спеціальний випуск. – С. 8-16.
3. Бандурка А. М. Психология управления / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Харьков: ООО «Фортуна-пресс», 1998. – 464 с.
4. Журавлева Н. А. Структура ценностных ориентаций руководителей с разными личностными характеристиками / Н. А. Журавлева // Ценностные основания психологической науки и психология ценностей. – М.: Институт психологии РАН, 2008. – С. 215-235.
5. Знаков В. В. Ценности как проблема психологии человеческого бытия / В. В. Знаков // Ценностные основания психологической науки и психология ценностей. – М.: Институт психологии РАН, 2008. – С. 83-93.
6. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М.: Институт психотерапии, 2002. – 490 с.

Стаття надійшла до редакції 28.02.2012 р.